

KS. WALDEMAR WOŹNIAK
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa–Łódź

ŹRÓDŁA PRZESTĘPCZOŚCI NA PRZYKŁADZIE WYCHOWANKÓW ZAKŁADU POPRAWCZEGO W KONSTANTYNOWIE ŁÓDZKIM

1. GENEZA PRZESTĘPCZOŚCI W TEORII

Artykuł ten odnosi się do psychologicznych przyczyn przestępczości. Jednakże nie wolno pomijać przyczyn biologicznych, społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Na pomijanie tych czynników biologicznych wskazują A. Moir i D. Jessel w pracy: *Zbrodnia rodzi się w mózgu*.

Zdaniem tych autorów z najnowszych badań nad związkami między przestępczością a funkcjonowaniem mózgu płyną m.in. następujące wnioski:

- najbardziej istotnym czynnikiem predestynującym do zbrodni jest płeć – mężczyźni popełniają 89–95% wszystkich przestępstw; decyduje o tym szczególna chemia męskiego mózgu;
- przestępczość jest w znacznej mierze funkcją wieku – większość przestępców to ludzie młodzi;
- istnieje związek między brutalnością a wysokim poziomem testosteronu zarówno u mężczyzn, jak i u kobiet;
- u psychopatów, których charakteryzuje obojętność na cudze cierpienie, stwierdza się brak łączności między sferą mózgu, kierującą emocjami, a ośrodkami sumienia w płatach czołowych;
- uznanie związku między przestępczością a anomaliami mózgu otwiera drogę ku praktycznej interwencji¹.

Poglądy dotyczące biopsychicznego uwarunkowania nieprzystosowania społecznego i przestępczości zebrała D. Wójcik². Oprócz typowo genetycznych uwarunkowań należy brać pod uwagę organiczne uszkodzenie lub schorzenie ośro-

¹ A. Moir, D. Jessel, *Zbrodnia rodzi się w mózgu*, Warszawa 1998.

² D. Wójcik, *Biopsychiczne uwarunkowania nieprzystosowania przestępczego i przestępczości*, w: *Teorie kryminologiczne*, K. Ostrowska, D. Wójcik, Warszawa 1986, s. 13–130.

kowego układu nerwowego, obniżony poziom sprawności umysłowej, zaburzenia hormonalne i biochemiczne. Te ostatnie rozpatruje się w aspekcie działania szkodliwych substancji chemicznych na organizm człowieka (które dostały się tam wraz z pożywieniem lub przeniknęły ze środowiska biofizycznego) oraz nadmiernej ilości lub niedoboru substancji chemicznych, które w określonej proporcji są potrzebne do życia.

Biologicznych przyczyn przestępczości nie wolno pomijać, lecz warto przytoczyć pogląd wypowiedziany przez polskiego kryminologa S. Batawie: „Nie ma takich wrodzonych, chorobliwych stanów psychicznych ani takich wrodzonych dyspozycji, które musiałyby z nieubłagłą koniecznością wywoływać popełnianie przestępstw”³.

Dalsza część artykułu, łącznie z przedstawianymi badaniami własnymi, dotyczy psychologicznych przyczyn przestępczości.

Z. Pochmara-Wysoczyńska widzi, że przyczyny przestępczości nieletnich tkwią w konfliktach nieletniego z najbliższym otoczeniem, wpływach środowiska, zaburzeniach osobowości, zaburzeniach w funkcjonowaniu układu nerwowego oraz we wczesnym zetknięciu się nieletniego z podkulturą⁴.

C. Czapów wyróżnia dwie kategorie przyczyn przestępczości – predyspozycyjne i motywacyjne⁵. Te drugie składają jednostkę do złych czynów, a te pierwsze predysponują do tych czynów.

Najczęściej wymieniane są takie oto grupy przyczyn motywacyjnych: niezadowolenie z obecnych warunków i pragnienie warunków lepszych, często podsycane specyficzną lekturą i oglądaniem specyficznych filmów, budzących chęć osiągnięcia dobrobytu, przeżycia przygody i zdobycia rozgłosu; pragnienie zdobycia bogactwa w sposób łatwy i niewymagający wysiłku; uczucie nudy wynikające z braku poważniejszych, jasno i wyraźnie określonych obowiązków; tendencja do rozładowania napięcia przez picie alkoholu lub używanie narkotyków; dążenie do uzyskania zadowolenia seksualnego, wzmocnione zarówno przez filmy, czasopisma i książki, jak i przez uczucie niepewności, izolacji i lęku; dążenie do wyładowania wrogości i zademonstrowanie swej przewagi i dominacji; chęć dokonania czegoś i zwrócenie na siebie uwagi innych osób, podsycane ich obojętnością i okazywanym przez nich lekceważeniem⁶.

Wśród przyczyn predyspozycyjnych wyróżniamy – organiczne i społeczne. Do przyczyn predyspozycyjnych organicznych zalicza się wszelkiego rodzaju zaburzenia układu nerwowego. Gdy idzie o czynniki predyspozycyjne społeczne

³ S. Batawia, *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Warszawa 1933, s. 100.

⁴ Z. Pochmara-Wysoczyńska, *Współczesne duszpasterstwo w oczach ludzi świeckich*, Warszawa 1988, s. 44.

⁵ C. Czapów, *Młodzież a przestępstwo*, Warszawa 1962, s. 38–47.

⁶ C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971, s. 68; S. Górski, *Metodyka resocjalizacji*, Warszawa 1985, s. 11.

przestępczości, to tkwią one w środowiskach: rodzinnych, sąsiedzkich, szkolnych, rówieśniczych.

Przestępczość, alkoholizm, dewiacje seksualne, lekomania, toksykomania – to zjawiska, które są jednym ze sposobów rozładowywania konfliktów i napięć we współczesnej cywilizacji⁷.

I. Pospiszyl opisuje badania, na których podstawie stwierdzono, że dorośli wychowani w rodzinach agresywnych przejawiali szereg negatywnych cech, które różniły ich w sposób statystycznie istotny od pozostałych grup⁸. Badania te przeprowadziła J. McCord. Największe różnice dotyczyły natężenia agresywności i przestępczości. Okazało się bowiem, że prawie jedna trzecia mężczyzn wychowywanych w rodzinach agresywnych popełniła poważne przestępstwo jako nieletni i 18% tych osób było zarejestrowanych jako dorośli przestępcy. Do podobnych wniosków doszła w swoich badaniach K. Kmiecik-Baran.

A. Bandura i R. H. Walters, pisząc o teoriach przyczyn przestępczości młodzieży, dzielą przestępców na pięć kategorii⁹. Przestępcę *podkulturowy* identyfikuje się z konkretnym środowiskiem społecznym. W podgrupie, której wartości są sprzeczne z wartościami większej społeczności, naśladowanie negatywnych wzorów może być nawet popierane.

Przestępcę *neurotyczny* działa antyspołecznie, by rozładować nieświadome, intrapsychiczne konflikty. Przestępcę *psychopatyczny* to człowiek aspołeczny, wysoce impulsywny, niezdolny do przeżywania winy oraz do nawiązania i utrzymania bliskich i pozytywnych związków uczuciowych. Przestępcę *organiczny* może charakteryzować się patologicznym stanem mózgu, zahamowaniem rozwoju umysłowego, wykazuje wzmoczoną aktywność i brak koncentracji. Przestępcę *psychotyczny* odznacza się zniekształconym percepowaniem swego otoczenia, nieadekwatnym reagowaniem na to otoczenie, nieufnością, unikaniem bliższego kontaktu, tendencją do izolowania się, agresją.

Podobne stanowisko do powyższego przedstawia I. B. Weiner¹⁰. Według niego przestępczość o podłożu psychologicznym obejmuje trzy wzorce zaburzeń. Pierwszy wzorec to zachowanie przestępcze będące przede wszystkim objawem neurotycznym, którego podłożem jest konflikt wewnętrzny lub rodzinny. Drugi wzorec to przestępczość, której podłożem jest osobowość aspołeczna, charakteryzująca się chronicznym brakiem poczucia odpowiedzialności, nieliczeniem się z innymi i agresywnością. Trzeci wzorec to zachowanie antyspołeczne spowodowane ogólnie szkodliwym wpływem zaburzeń o charakterze psychotycznym lub organicznym na zdolność oceny sytuacji, kontrolę popędów i inne funkcje ego.

⁷ C. Cekiera, *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Lublin 1992, s. 12.

⁸ I. Pospiszyl, *Psychospołeczne skutki przemocy wobec dziecka*, „Opieka–Wychowanie–Terapia”, 1989, nr 2, s. 4–9.

⁹ A. Bandura, R. H. Walters, *Agrersja w okresie dorastania*, Warszawa 1968, s. 325–329.

¹⁰ I. B. Weiner, *Zaburzenia psychiczne wieku dorastania*, Warszawa 1977, s. 412–448.

K. Ostrowska jako jedno z najbardziej popularnych wyjaśnień przestępczości przedstawia typologiczno-kontrolny model H. J. Eysencka¹¹. W myśl tej teorii każdy z nas może być przestępcą, a to, że nie jest, to wynik tego, iż w naszym wychowaniu i rozwoju kształtowane jest sumienie.

Powyższe rozważania wskazują na istnienie wielu teorii dotyczących wyjaśniania zjawiska przestępczości¹². Przyczyn zachowań przestępczych należy więc poszukiwać na różnych płaszczyznach – rodzinnej, środowiskowej, psychologicznej (osobowościowej), medycznej (organicznej).

2. BADANIA WŁASNE

W celu weryfikacji poglądów przedstawionych powyżej przeprowadzono badania w Zakładzie Poprawczym w Konstantynowie Łódzkim. Badaniami objęto 15 losowo wybranych wychowanków. Metodami badawczymi były – obserwacja uczestnicząca, rozmowa kierowana z wychowawcami i wychowankami, analiza dokumentów dotyczących poszczególnych wychowanków (zwłaszcza zapoznanie się z opiniami psychologicznymi).

Wychowankowie w celu sporządzenia o nich opinii psychologicznej badani byli wybranymi metodami z następujących: Skala Inteligencji D. Wechslera, „Plan życiowy”, „Świat wartości”, Kwestionariusz D. Wójcik, Ankieta w sprawie roli wychowanka w rodzinie, „Children of alcoholics screening test – CAST” Jonesa, Zdania niedokończone J. Kostrzewskiego, Inwentarz psychologiczny syndromu agresji Z. Gasia, „Nastroje i humory” Buss-Durkee, Inwentarz Osobowości EPQ R. Eysencka, Test Bender, TUZ Sacks-Sidney, Test „Drzewo” Kocha, Rysunek „Dom, drzewo, człowiek”, Test Bentona, Skala Woodwortha.

2.1. Przykładowy opis wybranych wychowanków

W opisie tym zostaną przedstawieni przykładowo trzech wybrani wychowankowie, a następnie badania zostaną ukazane w sposób całościowy.

Wychowanek XX, 16 lat; wychowywany przez ojca; matka zmarła, gdy miał rok; ojciec ma wykształcenie podstawowe; rodzeństwo to siostra i brat; siostra jest sprzątaczką. Globalny poziom rozwoju intelektualnego wychowanka jest przeciętny. Nieletniego cechuje niedojrzałość emocjonalno-społeczna, która przejawia się w egocentryzmie i obniżonej empatii, braku umiejętności rozwiązywa-

¹¹ K. Ostrowska, *Psychologiczne koncepcje wyjaśniania przestępczości*, w: *Teorie kryminologiczne*, red. K. Ostrowska, D. Wójcik, Warszawa 1986, s. 159–178.

¹² B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 2000, s. 20–53; tenże, *Osobowościowe i społeczne predykatory zachowań przestępczych*, w: *Dewiacje wśród młodzieży*, pod red. B. Urbana, Kraków 2001, s. 93–101.

nia problemów, obniżonej odporności na sytuacje trudne, niedorozwoju mechanizmów samokontroli. Przyczyn niekorzystnych zachowań nieletniego upatrywać należy w głównej mierze w środowisku rodzinnym – wychowanek uwidacznia niezaspokojenie potrzeb psychicznych i silny uraz psychiczny związany ze śmiercią matki; ojciec zmagają się z problemem alkoholowym.

Wychowanek XY, 17 lat; rodzice rozwiedzeni, ojciec nadużywał alkoholu; dzieci wychowuje matka; rodzeństwo to dwie siostry, jedna z nich przebywa w areszcie – podejrzana jest o przemyt narkotyków. Konsultacja psychiatryczna wykazała u wychowanka zaburzenia o charakterze społecznym. Nieletni prezentuje rozwój intelektualny niższy niż przeciętny. Jest osobnikiem impulsywnym, skłonny do zachowań agresywnych, zabiegającym o aprobatę osób, na których mu zależy. Mimo że zna zasady i normy współżycia społecznego, to jednak w chwili obecnej nie stanowią one wyznaczników jego działań. Środowisko rodzinne nieletniego nie jest w stanie korygować negatywnych wpływów grupy odniesienia, jaką stanowią dla niego koledzy, wywodzący się ze środowisk patologicznych.

Wychowanek XZ, 18 lat; matka zmarła, gdy miał 12 lat; ma siostrę oraz rodzeństwo przyrodnie (brata i dwie siostry z nieformalnego związku). Konsultacja psychiatryczna wykazała zaburzenia o charakterze społecznym. Środowisko społeczne wychowanka to przede wszystkim osoby zdemoralizowane. Prezentuje on przeciętny poziom rozwoju umysłowego, przy jednoczesnych zaniedbaniach szkolno-środowiskowych. Osobowość nieletniego charakteryzuje się nadmiernym neurotyzmem, labilnością zachowań, obniżoną samooceną, nieufnością wobec innych (przy jednoczesnym silnym dążeniu do aprobaty ze strony otoczenia), brakiem trwałych więzi emocjonalno-uczuciowych, niezaspokojeniem podstawowych potrzeb psychicznych, skłonnością do zachowań agresywnych w sytuacjach trudnych, brakiem rozumienia norm społeczno-moralnych.

2.2. Całościowe ujęcie badań

Tylko jeden z piętnastu badanych wychowanków ma pełną rodzinę, ale ojciec jest osobnikiem agresywnym, stosującym przemoc w rodzinie. W rodzinach osób badanych często występuje alkoholizm i różnoraka demoralizacja, a ich rodzice też niejednokrotnie wchodzili w konflikt z prawem.

Rodzeństwo sześciu badanych wychowanków przebywało albo przebywa w zakładzie karnym lub w zakładzie poprawczym.

Jeden z badanych handlował narkotykami, inny podejrzany jest o usiłowanie zabójstwa, pozostałych trzynastu zostało osadzonych za dokonywanie kradzieży, niejednokrotnie połączonej z rozbojem.

Konsultacja psychiatryczna w przypadku jednego z badanych wychowanków wykazała zaburzenia zachowania na bazie organicznego uszkodzenia centralnego układu nerwowego; u innego orzeczono cechy osobowości agresywnej; u pozostałych trzynastu badanych dostrzeżono zaburzenia o charakterze społecznym,

niewymagające jednak leczenia farmakologicznego. Należy jednak zaznaczyć, że w zakładzie, w którym przeprowadzono badania, nie umieszcza się z reguły wychowanków z zaburzeniami o znacznym podłożu psychiatrycznym.

Analizując opinie psychologiczne, łatwo zauważyć, że negatywne cechy osobowości występują u badanych wychowanków nie pojedynczo, lecz w postaci fuzji, w której skład może wchodzić nawet kilkanaście cech. Oto lista cech osobowości charakterystycznych dla badanych: niski stopień krytycyzmu, podatność na negatywne wpływy otoczenia, obniżona samoocena, wysoki poziom neurotyczności, niewykształcona uczuciowość wyższa, regresja, infantylizm psychiczny, prymitywne i uproszczone widzenie świata i siebie samego, niedojrzały konformizm, chłód uczuciowy, maskowanie emocji, skłonność do reakcji agresywnych oraz odwetowych i aspołecznych, obniżona samokontrola, brak poczucia winy i odpowiedzialności, odrzucanie wszelkich norm współżycia społecznego, niezaspokojona potrzeba miłości, zachowanie agresywne jako model subkultury, agresja w formie tłumionej, system wartości oparty na wzorcach społecznie niepożądanych, działanie zdominowane przez sferę popędową, silnie rozwinięte mechanizmy obronne, niestałość emocjonalna, brak umiejętności radzenia sobie z frustracją, deficyt lęku.

3. WNIOSKI

Przedstawione rozważania teoretyczne oraz badania własne upoważniają do postawienia chociażby ogólnych wniosków.

Młodociani przestępcy pochodzą przede wszystkim z rodzin patologicznych. Ich demoralizacja jest uwarunkowana czynnikami środowiskowymi, osobowościowymi oraz umysłowymi i organicznymi.

Mimo tych ograniczeń zdolni są do bardzo rozwiniętej manipulacji, która pozwala im ukryć negatywne cechy. Dlatego też edukator winien mieć odpowiednią wiedzę psychologiczną i kryminologiczną oraz odznaczać się intuicją pedagogiczną, która nawet w tak trudnym środowisku może przyczynić się do sukcesów formacyjno-wychowawczych.